

ΣΤΑΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΣΟΥΗΔΩΝ ΕΦΗΒΩΝ ΣΕ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΖΩΗΣ

**Σπυριδούλα Λέκκου¹, Torsten Aström²,
Bruno Hägglöf³, Lennart Nygren⁴**

Περίληψη

Η μελέτη αυτή εξέτασε τις στάσεις ζωής Ελλήνων και Σουηδών εφήβων. Από ένα σύνολο 238 Ελλήνων και 583 Σουηδών εφήβων που είχαν είτε υψηλή είτε χαμηλή βαθμολογία στην αυτοαναφορά του Achenbach, επελέγησαν για συμμετοχή σε ημιδομημένες συνεντεύξεις 47 Έλληνες και 47 Σουηδοί. Οι Έλληνες έφηβοι στην πλειονότητά τους ανέφεραν προβλήματα σε σχέση με τον εαυτό τους, φόβους για κοινωνικούς κινδύνους, απώλειες και ασθένειες. Περισσότεροι Έλληνες νέοι πιστεύουν στο Θεό απ' ό,τι οι Σουηδοί. Οι δύο ομάδες κατέγραψαν αντίστοιχα οικογενειακά προβλήματα και αμφότερες στρέφονται προς την οικογένεια όταν αντιμετωπίζουν δυσκολίες, παρότι οι Σουηδοί περισσότερο από τους Έλληνες εμπιστεύονται τις κρατικές υπηρεσίες και το κοινωνικό περιβάλλον. Οι Σουηδοί ανέφεραν φόβο για το μέλλον τους. Και οι δύο ομάδες δίνουν έμφαση στη σημαντικότητα μιας μελλοντικής κοινωνικής και επαγγελματικής αποκατάστασης⁵.

Εισαγωγή

Με την πάροδο του χρόνου, οι στάσεις των νέων ανθρώπων όσον αφορά τη ζωή γενικά, και τις κοινωνικές σχέσεις ειδικότερα, έχουν αλλάξει. Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, των μέσων ενημέρωσης και του πολιτισμού έχουν δημιουργήσει νέα τυποποιημένα πρότυπα σχετικά με αυτά για τα οποία πρέπει να μοχθήσει ο άνθρωπος, για το πώς ορίζεται η "καλή" ζωή, τι θεωρείται πρόβλημα, πώς αντιμετωπίζονται τα προβλήματα και τί πρέπει να αποφεύγει. Στις σύγχρονες κοινωνίες η νεολαία έχει απελευθερωθεί από πλείστες πολιτισμικές απαιτήσεις, αν και αυτό δεν ισχύει για όλες τις πλευρές της ζωής (Inglehart & Baker, 2000). Επειδή οι στάσεις ποικίλουν μεταξύ των χωρών πρέπει να τις εξετάσουμε σε ένα πλαίσιο αλληλοσχετιζόμενων παραγόντων, όπως ο κοινωνικός, ο πολιτισμικός, ο ιστορικός, ο οικογενειακός και ο προσωπικός. Στο παρόν άρθρο εστιάζουμε στις στάσεις που αφορούν σε βασικά ζητήματα της καθημερινής ζωής, έτσι όπως τα αντιλαμβάνονται οι Έλληνες και οι Σουηδοί έφηβοι. Εστιάζουμε στη στάση τους απέναντι στα προβλήματα, τις δυσκολίες και τους φόβους και στον τρόπο με τον οποίο τα αντιμετωπίζουν. Επιπλέον, εξετάζουμε τα μελλοντικά σχέδια και τις στάσεις τους αναφορικά με ορισμένα άλλα ζητήματα ζωής όπως είναι η πίστη και το τι θεωρούν πιο σημαντικό γι' αυτούς.

1. Κοινωνική λειτουργός (B.Sc) - Ψυχολόγος (MA.FT), επίκουρη καθηγήτρια ΤΕΙ Αθήνας, υποψήφια διδάκτωρ, Πανεπιστημίου Umea, Σουηδία.

2. Professor, Department of Social Welfare, Umea University, Sweden.

3. Professor, Division of Child and Adolescent Psychiatry, Umea University, Sweden.

4. Professor, Department of Social Welfare, Umea University, Sweden.

5. **Λέξεις κλειδιά:** έφηβοι, προβλήματα, φόβοι, τρόποι αντιμετώπισης, στάσεις ζωής, συγκριτική.

Πολλές είναι οι διεθνείς μελέτες που έχουν ερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο οι έφηβοι αντιλαμβάνονται τα προβλήματα, τις ανησυχίες, τις στενοχώριες (Anttila et al., 2000, Gallagher & Millar 1998), τους τρόπους αντιμετώπισης (Gibson et al., 1992, Scott, 2004, Triplett, 2002), και το μέλλον (Bois-Reymond et al., 1994, Palonaara, 1998). Οι μελέτες αυτές κατέδειξαν ότι μεταξύ των χωρών υπάρχει ουσιαστική απόκλιση στάσεων.

Η παρούσα μελέτη ερευνά τη στάση ζωής των εφήβων στην Ελλάδα και τη Σουηδία. Παρόλο που και άλλοι ερευνητές έχουν συγκρίνει την ψυχική υγεία των Ελλήνων και των Σουηδών εφήβων (cf. Fichter et al., 2004), οι μελέτες που αναφέρονται σε στάσεις ζωής είναι περιορισμένες. Αυτή η μελέτη διαπραγματεύεται τις "στάσεις" επειδή περιέχουν πληροφορίες για το σχηματισμό της σκέψης η οποία ρυθμίζει τη ζωή μας και μας παρέχει τη συναισθηματική βάση για δράση. Οι στάσεις ζωής πηγάζουν από την κοινωνική μάθηση με τη μορφή της κλασικής εξαρτημένης μάθησης, της μίμησης προτύπων και της άμεσης εμπειρίας (Myers, 1990). Οι στάσεις που αφορούν στην κοινωνική ζωή είναι σταθερές, επίκτητες (συνικά ασυνείδητες), συναισθηματοποιημένες προδιαθέσεις που επηρεάζονται ελαφρώς από την κληρονομικότητα και μερικώς από κοινωνικούς και ψυχολογικούς παράγοντες. Επίσης, οι στάσεις ζωής επηρεάζονται από την επιστημονική γνώση (Sulloway, 1997). Οι στάσεις έχουν γνωστικές, συναισθηματικές και συμπεριφορικές συνιστώσες και αντικατοπτρίζουν τις διαφορές ως προς την κουλτούρα ή τις πολιτισμικές προσδοκίες σε διάφορες διαβαθμίσεις. Πρόκειται για θεμελιώδεις πεποιθήσεις που σχετίζονται με τα βιώματα ενός ατόμου και μπορεί να θεωρηθεί ότι περιλαμβάνουν διαρκή αξιολόγηση των ατομικών και κοινωνικών ζητημάτων. Οι στάσεις δίνουν νόημα και κατεύθυνση στη ζωή (Sidney, 1974).

Οι στάσεις που εξετάζουμε στο άρθρο αυτό σχετίζονται με *προβλήματα* που ενδέχεται να αντιμετωπίζουν οι έφηβοι. Σε παλαιότερες έρευνες, αυτό το ζήτημα έχει εξεταστεί με διάφορα ερευνητικά αντικείμενα, που εκτείνονταν από τις ανησυχίες και τις έγνοιες για τον κόσμο μέχρι τις ανησυχίες για προσωπικά ζητήματα ή για ζητήματα που σχετίζονταν με το σχολείο (Anttila et al., 2000; Gallagher & Millar, 1998; Gibson et al., 1992). Προηγούμενες έρευνες κατέδειξαν τη σπουδαιότητα που έχουν οι στάσεις, αφού συνδέονται με οικογενειακά προβλήματα, φόβους, θρησκεία, ομοφυλοφιλία και ζητήματα του μέλλοντος· κατά συνέπεια, και σε αυτή τη μελέτη έχουμε προσεγγίσει τα ίδια ζητήματα. Τα *οικογενειακά προβλήματα* εκδηλώνονται στο πώς λειτουργεί η οικογένεια, καθώς και στο πώς οι γονείς επιβλέπουν, ανατρέφουν και πειθαρχούν τα παιδιά τους και στο οικογενειακό κλίμα. Τα οικογενειακά προβλήματα συχνά σχετίζονται με την αυτοαντίληψη και τα ψυχολογικά προβλήματα που βιώνουν οι έφηβοι (Antonovsky 1987, Bowlby, 1988, Ruchkin et al. 1998). Στη βιβλιογραφία οι οικογενειακές *συγκρούσεις* σχετίζονται με το άγχος για τα σχολικά προβλήματα, τις ανησυχίες για τις μελλοντικές επαγγελματικές επιλογές και με τις συγκρούσεις που προκαλούνται από την ανατροπή των ρόλων (Shantz & Hartup, 1992).

Οι νέοι εκφράζουν *κοινωνικούς φόβους* που έχουν σχέση με ασθένεια, με το θάνατο των γονιών, με την εκπαίδευση και την απασχόληση (Arrindell et al., 2003; Palonaara 1998). Ο φόβος φαίνεται να είναι θεμελιώδες ανθρώπινο και κοινωνικό βίωμα, παρόν στην καθημερινή μας ζωή και σε όλη την ιστορία του ανθρώπινου γένους. Οι φόβοι ενδέχεται να διαφέρουν από το ένα πολιτισμικό περιβάλλον στο άλλο ως προς τον αριθμό, το περιεχόμενο, τον τύπο και την ένταση (Ollendick, et al., 1996).

Οι *πηγές αντιμετώπισης* στη σχετική γενική έρευνα περιλαμβάνουν ατομικές και κοινωνικές πηγές (Scott, 2004). Οι ατομικές πηγές αντιμετώπισης συνδέονται με την αυτοαντίληψη, τις δεξιότητες και / ή τις αξίες (Gibson et al., 1992, Scott, 2004, Triplett, 2002). Τα μέλη της οικογένειας, οι προσωπικοί φίλοι, οι γείτονες και τα σχολεία που δείχνουν ενδιαφέρον, έχουν περι-

γραφεί ως η κοινωνική μορφή των πηγών αντιμετώπισης. Ο Antonofsky (1987) τονίζει τη σπουδαιότητα της κοινωνικής υποστήριξης για την επιτυχή αντιμετώπιση και την υγεία (βλ. επίσης Gibson et al., 1992, and Triplett, 2002). Ωστόσο, όταν βρισκόμαστε μπροστά σε "αντικειμενικά" δυσάρεστες καταστάσεις, ακόμα και οι καλές πηγές αντιμετώπισης ενδέχεται να οδηγήσουν σε αυξημένη αίσθηση ματαιώσης, αδυναμίας και απελπισίας (Compas, 1995).

Οι στάσεις ζωής των εφήβων για τα ζητήματα που αφορούν στο μέλλον, μελετήθηκαν από την άποψη της επαγγελματικής θέσης, της οικογένειας, της εκπαίδευσης, του γάμου, της συγκατοίκησης, του γονεϊκού ρόλου, της εργασίας (Bois-Reymond et al., 1994, Palovaara, 1998), και της παραμονής στην οικογένεια ή της απομάκρυνσης από αυτήν. Μια ευρωπαϊκή μελέτη του 1995 έδειξε ότι το ποσοστό των νέων, ηλικίας 25 με 29 ετών, που ζούσαν ακόμα μαζί με τους γονείς τους, διέφερε από χώρα σε χώρα (EGRIS, 2001). Καμία από τις μελέτες αυτές ωστόσο δεν συνέδεε εμφανώς τις στάσεις της νεολαίας με τα καθημερινά προβλήματα.

Στην παρούσα μελέτη έχουμε προσθέσει το θέμα της θρησκείας, για ερευνητικούς κυρίως λόγους. Οι *θρησκευτικές* στάσεις των νέων, συμπεριλαμβανομένων των ιδεών και της πίστης, παίζουν μείζονα ρόλο στο πώς απαντούν οι νέοι στα ζητήματα ζωής (Faris & Smith, 2002, Sulloway, 1997), και αποτελούν σημαντική πλευρά της κουλτούρας. Μπορούμε να πούμε μάλιστα, ότι η θρησκευτικότητα αντανάκλα τις πολιτισμικές διαφορές, ή καλύτερα, ότι πρόκειται για μια συνισταμένη που απαντάται σε όλα σχεδόν τα πολιτιστικά περιβάλλοντα.

Τα πολιτιστικά περιβάλλοντα διαφέρουν μεταξύ τους, καθώς και οι προσδοκίες που έχουν από τη νεολαία και τις συμπεριφορές που θεωρούν αποδεκτές. Κατά συνέπεια διαφορετικά είδη συμπεριφοράς γίνονται αποδεκτά σε διαφορετικά περιβάλλοντα, τα οποία με τη σειρά τους επηρεάζουν τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις ενέργειες των ατόμων που ζουν σε αυτά (Cooper & Denner, 1998, Greenfield & Suzuki, 1998, Hofstede, 2001, Motti-Stefanidi et al., 2000 unpubl). Σύμφωνα με τα συμπεράσματα πολιτισμικής έρευνας, η Ελλάδα μπορεί να θεωρηθεί περισσότερο ανδρικός και κολεκτιβιστικός (συλλογικός) πολιτισμός από ό,τι η Σουηδία, η οποία κρίνεται ως πιο γυναικείο και περισσότερο ατομικιστικό πολιτισμικό περιβάλλον (Hofstede, 2001). Ο Triandis (1994) υποστήριξε ότι μπορούμε να περιγράψουμε τους πολιτισμούς ως μια συνέχεια από το ατομικιστικό στο συλλογικό. Μείζονα προγενέστερα στάδια αυτής της συνέχειας είναι η οικολογία του περιβάλλοντος στο οποίο ζουν οι άνθρωποι, τα συνακόλουθα οικονομικά πρότυπα ή το σύστημα διαβίωσης που αναπτύσσουν για να επιβιώσουν, καθώς και η ιστορία του πολιτισμού (Berry et al., 1992, Georgas, 1988, Motti-Stefanidi et al., 2000 unpubl., Triandis, 1994). Οι πολιτισμικές διαφορές αντανakλώνται επίσης στους διαφορετικούς ρόλους που έχει το κράτος πρόνοιας, το οποίο με τη σειρά του έχει αντίκτυπο στη διαμόρφωση των στάσεων ζωής. Στη Σουηδία έχει αναπτυχθεί ισχυρή κρατική παρέμβαση στην κοινωνικοποίηση και τη μέριμνα, ενώ η Ελλάδα, σαν ένα από τα πολλά "Καθολικά μοντέλα", δίνει πολύ μεγαλύτερη έμφαση στην οικογένεια και τις ευθύνες της (Kastrougalos 1994).

Σκοπός της μελέτης

Η μελέτη μας αναδεικνύει πώς προσανατολίζονται οι Έλληνες και οι Σουηδοί έφηβοι στη ζωή. Εξετάζουμε τις στάσεις τους όσον αφορά στα καθημερινά προβλήματα, τις ανησυχίες, τους φόβους και στον τρόπο με τον οποίο τα αντιμετωπίζουν. Επιπλέον η μελέτη εξετάζει πώς βλέπουν οι νέοι το μέλλον τους, αλλά και τη στάση τους απέναντι στην πίστη.

Μέθοδος

Σ' αυτή τη μελέτη χρησιμοποιήσαμε συνεντεύξεις από ένα υποσύνολο μιας μεγαλύτερης συγκριτικής έρευνας για την ψυχική υγεία και τις οικογενειακές σχέσεις των εφήβων της Ελλάδας και της Σουηδίας. Για να αποκτήσουμε λεπτομερέστερη εικόνα των εφήβων, εκτός από τις πληροφορίες που είχαμε από σταθμισμένα εργαλεία, πραγματοποιήσαμε προσωπικές συνεντεύξεις με μια υποομάδα του δείγματος κάθε χώρας, ώστε να προσδιορίσουμε τί είναι αυτό που προκαλεί ανησυχία στους εφήβους και πώς αντιμετωπίζουν τα τρέχοντα και τα μελλοντικά θέματα. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιήσαμε τη μέθοδο των ημιδομημένων συνεντεύξεων.

Η αρχική μελέτη περιελάμβανε δύο εθνικά δείγματα: 238 Έλληνες μαθητές, 14, 16 και 18 ετών, που είχαν επιλεγεί αντιπροσωπευτικά από τρεις περιοχές –χαμηλής, μεσαίας, ανώτερης κοινωνικο-οικονομικής κατάστασης– σχολείων της Πάτρας και εξετάστηκαν στο τέλος του 1997, και 583 Σουηδούς μαθητές ανάμεσα στις ηλικίες 14 και 18 ετών, από το Lycksele της Σουηδίας, οι οποίοι εξετάστηκαν το 1998. Η Πάτρα είναι η τρίτη μεγαλύτερη πόλη της Ελλάδας, με 150.000 περίπου κατοίκους και διαθέτει πανεπιστήμιο, ΤΕΙ και 3 νοσοκομεία. Είναι παραθαλάσσια και βρίσκεται στη νοτιοδυτική Ελλάδα. Η πανεπιστημιακή παράλια πόλη Umea έχει το μέγεθος της Πάτρας και μεγάλο νοσοκομείο. Το δείγμα επιλέχθηκε από το Lycksele που είναι μια μικρή πόλη της Σουηδίας, με 13.000 κατοίκους, κοντά στην πόλη Umea, και σύμφωνα με πρόσφατες εθνικές έρευνες ψυχικής υγείας σε κανονικό πληθυσμό, οι δύο αυτές σουηδικές πόλεις δεν παρουσιάζουν διαφορές στην ψυχική υγεία μεταξύ των εφήβων (Broberg, et al., 2001).

Από το Lycksele επιλέχθηκαν δύο σχολεία (ανωτέρου επιπέδου υποχρεωτικής εκπαίδευσης και ανωτέρου επιπέδου δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης), επειδή ήταν αντιπροσωπευτικά όλου του εφηβικού πληθυσμού και των κοινωνικοοικονομικών ομάδων της περιοχής. Παρόμοια επιλογή έγινε και στην Πάτρα, από έξι σχολεία (τρία γυμνάσια και τρία λύκεια).

Συμμετέχοντες

Επιλέξαμε 48 εφήβους από κάθε εθνικό δείγμα με βάση τη συνολική βαθμολογία προβλημάτων στο Achenbach Youth Self Report (YSR) (1991): 16 μαθητές από κάθε ηλικιακή ομάδα και 8 από κάθε φύλο, 4 με χαμηλή και 4 με υψηλή βαθμολογία προβλημάτων (24 με τις χαμηλότερες και 24 με τις υψηλότερες βαθμολογίες), 24 κορίτσια και 24 αγόρια. Η επιλογή αυτή έγινε ώστε να επιτύχουμε μεγαλύτερη ποικιλία στάσεων. Επιλέξαμε 48 Σουηδούς και 48 Έλληνες, αλλά ένα άτομο από κάθε χώρα δεν συμμετείχε στη συνέντευξη. Όλοι οι Έλληνες έφηβοι είχαν την ελληνική υπηκοότητα και είχαν γεννηθεί και μεγαλώσει στην Ελλάδα, και όλοι οι Σουηδοί είχαν γεννηθεί στη Σουηδία.

Οδηγός συνέντευξης

Οι τρεις πρώτοι συγγραφείς δημιούργησαν έναν οδηγό συνέντευξης που αποτελείτο από δεκαοκτώ ημιδομημένες ερωτήσεις με σκοπό τη συλλογή πληροφοριών σχετικά με τη στάση ζωής σε καθημερινά ζητήματα. Από όλα τα δεδομένα, αποφασίσαμε να αναδείξουμε τα ζητήματα των δέκα ερωτήσεων, ενώ τις υπόλοιπες οκτώ τις αφήσαμε για μελλοντική ανάλυση. Οι δέκα ερωτήσεις μπορούν να ταξινομηθούν κάτω από πέντε πιο γενικά θέματα, όπως τα προβλήματα, οι φόβοι, η αντιμετώπιση, το μέλλον και άλλα ζητήματα.

1. Τα προβλήματα που αντιμετωπίζει ένας έφηβος και
2. Ποιό θεωρεί πιο δύσκολο.

3. Οι φόβοι των εφήβων και
4. Τι φοβάται ο καθένας περισσότερο.
5. Τρόποι αντιμετώπισης αυτών των προβλημάτων
6. Σε ποιόν πηγαίνουν όταν αντιμετωπίζουν μια δυσκολία.
7. Προσδοκίες για τη ζωή τους μετά από πέντε χρόνια και
8. Μετά από δέκα χρόνια.
9. Αν πιστεύουν στο Θεό και
10. Τι θεωρούν πιο σημαντικό πράγμα για τον εαυτό τους.

Διαδικασία

Στην Ελλάδα οι συνεντεύξεις έγιναν είτε σε ξεχωριστή αίθουσα του σχολείου είτε μέσα στο Γραφείο των καθηγητών. Στη Σουηδία οι συνεντεύξεις έγιναν σε ξεχωριστή αίθουσα του σχολείου. Όλες οι συνεντεύξεις καταγράφηκαν αυτολεξεί. Έγινε ανάλυση του περιεχομένου για να εντοπίσουμε τις βασικές έννοιες και να περιγράψουμε τα δεδομένα των συνεντεύξεων (Graneheim & Lundman, 2004).

Η επιλογή των ανοικτών ερωτήσεων μάς τροφοδότησε με μεγάλη ποικιλία απαντήσεων. Οι πρώτες δέκα ελληνικές συνεντεύξεις κωδικοποιήθηκαν για να διευκολυνθεί η ανάλυση. Οι απαντήσεις μπορούσαν εύκολα να κατηγοριοποιηθούν σε τρεις προσωρινές κυρίαρχες κατηγορίες: εαυτός, οικογένεια, κοινωνία. Αυτές συζητήθηκαν και συμφωνήθηκαν μεταξύ των τριών πρώτων συγγραφέων. Οι τρεις αυτές κατηγορίες μας πρόσφεραν ένα πλαίσιο για την κωδικοποίηση των υπόλοιπων ελληνικών συνεντεύξεων οι οποίες έγιναν από τον πρώτο συγγραφέα. Ακολουθώντας την ίδια διαδικασία και με τη βοήθεια δύο φοιτητών ψυχολογίας, ο δεύτερος και ο τρίτος συγγραφέας κωδικοποίησαν το σουηδικό υλικό. Αργότερα, οι κωδικοποιημένες απαντήσεις ποσοτικοποιήθηκαν, ώστε να προσδιοριστούν τα κοινά και τα διαφορετικά πρότυπα των δεδομένων. Οι κωδικοποιήσεις ταξινομήθηκαν για να προσφέρουν μια σύνοψη των προτύπων αυτών. Στην παρούσα μελέτη προσδιορίζονται και αναλύονται τα κύρια πρότυπα που αναδείχθηκαν από το σύνολο των δεδομένων.

Η έρευνα εγκρίθηκε από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο του ελληνικού Υπουργείου Παιδείας (21.01.98, Αρ. πρ. Νο. 2/343) και από την Επιτροπή Δεοντολογίας της Έρευνας του Πανεπιστημίου Umea, Σουηδίας (§53/99, dnr 99-014).

Αποτελέσματα

Μετά την ανάλυση και σύγκριση των δεδομένων των συνεντεύξεων με Έλληνες και Σουηδούς εφήβους, προσδιορίσαμε τα πρότυπα και τα συγκεντρώσαμε σε πέντε θέματα ή τομείς: προβλήματα, φόβοι, αντιμετώπιση, μέλλον και "άλλα θέματα". Ο τομέας "άλλα θέματα" περιέχει δεδομένα για τις στάσεις των ερωτηθέντων σχετικά με την πίστη και "το πιο σημαντικό για σένα".

Ο αναγνώστης θα παρατηρήσει ότι το ερωτηματολόγιο σχεδιάστηκε έτσι ώστε να αναδείξει τις στάσεις τόσο αναφορικά με την προσωπική ζωή των ερωτηθέντων (ερωτήσεις 2, 4 και 6-10), όσο και με τις απόψεις τους για τη νεολαία γενικότερα (ερωτήσεις 1, 3 και 5).

Λόγω της παραλλαγής που υπήρξε στη διαδικασία έρευνας, όλοι οι πίνακες του ελληνικού δείγματος εμφανίζουν την κατανομή του αριθμού των περιπτώσεων. Ωστόσο, οι Σουηδοί συμ-

μετέχοντες ανταποκρίθηκαν σε περισσότερες από μια εναλλακτικές επιλογές απαντήσεων, γι' αυτό και τα συνολικά δεδομένα δείχνουν την κατανομή του αριθμού των απαντήσεων. Επιλέξαμε να παρουσιάσουμε πρώτα τους πίνακες σε κάθε κατηγορία, ώστε να δείξουμε πώς κατανέμονται οι κατηγορίες (εκτός των ερωτήσεων 9-10, τα ευρήματα των οποίων παρουσιάζονται σε μορφή κειμένου). Ακολουθούν σχόλια με τις χαρακτηριστικές απαντήσεις που κωδικοποιήθηκαν σε αυτές τις κατηγορίες.

Προβλήματα

Πίνακας 1. Τι προβλήματα αντιμετωπίζει ένα άτομο της ηλικίας σου;

Επί τοις εκατό κωδικοποιημένες σε κατηγορίες απαντήσεις.

Έλληνες (N= 47 περιπτώσεις) Σουηδοί (N=85 απαντήσεις από 47 περιπτώσεις)

	Κοινωνικές ανησυχίες	Οικογενειακά προβλήματα	Ανησυχία για τον εαυτό	Αλκοόλ και NR	Άλλο	Φόβος για το μέλλον	Σύνολο
Έλληνες %	51	28	13	0	8	0	100
Σουηδοί %	28	24	21	7	15	5	100

Πίνακας 2. Τι είναι / ήταν δύσκολο για σένα;

Επί τοις εκατό κωδικοποιημένες σε κατηγορίες απαντήσεις.

Έλληνες (N= 47 περιπτώσεις) Σουηδοί (N=53 απαντήσεις από 47 περιπτώσεις)

	Προβλήματα εφηβίας	Προβλήματα στην οικογένεια	Τίποτε	Άλλο	Σύνολο
Έλληνες %	80	16	4	0	100
Σουηδοί %	30	19	26	25	100

Ο πίνακας 1 αναφέρεται στα *προβλήματα* που αντιμετωπίζουν γενικά οι νέοι. Μας αποκαλύπτει ότι οι Έλληνες έφηβοι είχαν περισσότερες κοινωνικές ανησυχίες από τους Σουηδούς. Στις συνεντεύξεις αναφέρθηκαν αρκετά διαφορετικά είδη *κοινωνικών ανησυχιών*: η κοινωνική θέση και τα επιτεύγματα, η επιθυμία να δείξουν ότι είναι "διαφορετικοί" από τους άλλους, οι καλές σχέσεις με τους άλλους, η ωραία εμφάνιση, οι καλοί φίλοι, οι στόχοι στη ζωή, η σκέψη της ανεργίας, η σταδιοδρομία, η σχολική επίδοση και η πίεση, η έλλειψη βοήθειας, ο κοινωνικός έλεγχος και οι κοινωνικοί κίνδυνοι, όπως ο εγκλωβισμός σε κακές παρέες, το AIDS και η παραβατικότητα. Και οι δύο ομάδες νέων αναφέρθηκαν στα οικογενειακά προβλήματα. Τα *οικογενειακά προβλήματα* είναι μια κατηγορία η οποία εμπερικλείει κωδικοποιημένα δεδομένα από τις συνεντεύξεις, όπως μεταξύ άλλων τα προβλήματα με την μεταξύ των γονιών σχέση, την ασθένεια και το θάνατο των γονιών, αλλά και θέματα γονεϊκής παρακολούθησης, όπως καταπίεση και απομόνωση από τους γονείς, τη διαφωνία τους με τις ανάγκες των εφήβων, *συγκρούσεις* που έχουν σχετικά με την ελευθερία, διαφωνίες για τα χρήματα και / ή τη σχολική επίδοση και υποχρέωση για υπακοή. Στον ίδιο πίνακα παρατηρήσαμε ότι οι Σουηδοί φαίνεται να ανησυχούν περισσότερο για τον εαυτό από ότι οι Έλληνες έφηβοι. Στις ανησυχίες για τον εαυτό, σαν κατηγορία, ενσωματώθηκαν οι ενδοψυχικές έγνοιες των εφήβων, τα συναισθήματα, τα ζητήματα ανάπτυξης της προσωπικότητας και τα ψυχολογικά προβλήματα. Πιο συγκεκριμένα, τους Σουηδούς

απασχολούσαν προβλήματα αγάπης, συναισθηματικά, η διακοπή σχέσεων, η απώλεια ανθρώπων και σχέσεων. Στην κατηγορία "άλλα" συμπεριλάβαμε απαντήσεις, όπως ανησυχίες για το περιβάλλον και τη μόλυνση, οι οποίες συνδέονταν συχνά με πιο "αντικειμενικά" προβλήματα. Προβλήματα με το αλκοόλ και τα ναρκωτικά και φόβοι για το μέλλον εμφανίζονται με μικρότερη συχνότητα στον πίνακα.

Ο πίνακας 2 αναφέρεται στις *προσωπικές* δυσκολίες των εφήβων, όπου οι Έλληνες εμφανίζονται με περισσότερα εφηβικά προβλήματα (80% έναντι 30% των Σουηδών). Οι προσωπικές αυτές δυσκολίες είχαν σχέση με τον εαυτό, όσον αφορά στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τις προοπτικές της ζωής, τις απαιτήσεις και τις προσδοκίες. Σχετίζονταν με το σχολείο, την οικογενειακή ζωή, τις απαιτήσεις της εργασίας και με συναισθήματα σχετικά με τις δικές τους ανάγκες, τη γνώμη των άλλων και την ανησυχία για τους γονείς, τους φίλους, το μέλλον και τις κοινωνικές απαιτήσεις. Τα δείγματα έδειξαν σχεδόν το ίδιο μοντέλο όπως με τα οικογενειακά προβλήματα, αλλά οι Σουηδοί απαντούσαν συχνότερα ότι δεν είχαν καμιά δυσκολία. Τα *οικογενειακά προβλήματα* παρουσιάζονταν ως προβλήματα υγείας, απόντες γονείς εξαιτίας χωρισμού, διαζύγιο, "τσακωμοί" ή "διαμάχες στο σπίτι", ασθένεια ή θάνατος και οικονομικά προβλήματα. Οι Σουηδοί αναφέρθηκαν συγκεκριμένα σε "απώλειες σημαντικών ανθρώπων".

Φόβοι

Πίνακας 3. Τι φοβούνται οι έφηβοι της ηλικίας σου;

Επί τοις εκατό κωδικοποιημένες σε κατηγορίες απαντήσεις.

Έλληνες (N= 47 περιπτώσεις) Σουηδοί (N=53 απαντήσεις από 47 περιπτώσεις)

	Κοινωνικούς κινδύνους	Πράγματα στο μέλλον	Σωματική βλάβη/ ασθένεια	Ναρκωτικά και Aids	Φόβο για οικογένεια	Φυσικά φαιν/να	«Τίποτα» ή «άλλο»	Απώλειες και θάνατο	Σύνολο
Έλληνες %	33	28	0	24	4	4	2	4	100
Σουηδοί %	19	45	13	0	0	0	15	8	100

Πίνακας 4. Εσύ τι φοβάσαι;

Επί τοις εκατό κωδικοποιημένες σε κατηγορίες απαντήσεις.

Έλληνες (N= 47 περιπτώσεις) Σουηδοί (N=49 απαντήσεις από 47 περιπτώσεις)

	Κοινωνικούς κινδύνους, απώλειες, ασθένεια	Φόβους για το μέλλον	Ναρκωτικά και AIDS	Καταστροφές, σεισμούς	Τίποτε	Σύνολο
Έλληνες %	47	23	15	2	13	100
Σουηδοί %	18	47	0	0	35	100

Ο πίνακας 3 παραπέμπει στους φόβους που εξέφρασαν οι έφηβοι στις συνεντεύξεις. Οι Σουηδοί φοβούνται μελλοντικά πράγματα "μπορεί να σου συμβεί κάτι". Οι φόβοι των Ελλήνων είχαν κοινωνικό υπόβαθρο: σχολική / επαγγελματική αποτυχία, φόβος προς τους δασκάλους, τους

ξένους, μήπως δεν μπορέσουν να προσληφθούν σε μία εταιρία, φόβος μήπως δεχτούν επίθεση στο δρόμο ή από συμμαθητές, μήπως μυηθούν στα ναρκωτικά, μήπως εμπλακούν σε πόλεμο, μήπως δεν έχουν καλούς φίλους και μην κολλήσουν AIDS. Επίσης ένα σημαντικό μέρος της ομάδας των Ελλήνων εφήβων ανησυχούσε για το μέλλον.

Ο πίνακας 4 αναφέρεται στους *προσωπικούς φόβους* των εφήβων. Παρατηρούμε ότι περισσότεροι ήταν οι Σουηδοί που φοβούνταν το μέλλον από ό,τι οι Έλληνες. Οι ερωτηθέντες προσδιόρισαν ότι αυτός ο φόβος για το μέλλον σχετιζόταν με τη θέση τους στην κοινωνία, την εξέλιξη της κοινωνίας, τα προβλήματα των νέων και το άγνωστο. Οι Έλληνες φάνηκαν να φοβούνται αυτό που θα ονομάζαμε περισσότερο "κοινωνικούς" κινδύνους, όπως την "επίθεση από αγνώστους", τα ατυχήματα, την εμπλοκή σε "κακές παρέες", τη στέρηση των ευκαιριών να επιτύχουν, την αποτυχία προβιβασμού στην τάξη, την απώλεια γονιών ή αγαπημένων προσώπων, τα γηρατειά, το θάνατο και ασθένειες όπως ο καρκίνος. Οι Σουηδοί τόνισαν περισσότερο το θάνατο και την απώλεια ενός κοντινού ατόμου. Οι Σουηδοί φάνηκαν, σε μεγαλύτερο βαθμό από τους Έλληνες, να μη φοβούνται τίποτα. Αρκετοί από τους Έλληνες φοβούνταν τα ναρκωτικά και το AIDS (φόβοι που συνδέονται με τους κοινωνικούς κινδύνους), ενώ οι Σουηδοί δεν τα ανέφεραν καθόλου.

Αντιμετώπιση

Πίνακας 5. Πώς νομίζεις πως αυτά τα προβλήματα μπορεί να αντιμετωπιστούν;

Επί τοις εκατό κωδικοποιημένες σε κατηγορίες απαντήσεις.

Έλληνες (N= 47 περιπτώσεις) Σουηδοί (N=64 απαντήσεις από 47 περιπτώσεις)

	Με προσωπικές στρατηγικές αντιμετώπισης	Στήριξη της οικογένειας	Στήριξη του σχολείου/ κράτους	Πληροφόρηση	Άλλο	Σύνολο
Έλληνες %	49	29	18	4	0	100
Σουηδοί %	56	0	27	0	17	100

Πίνακας 6. Σε ποιον θα πήγαινες αν είχες μία δυσκολία;

Επί τοις εκατό κωδικοποιημένες σε κατηγορίες απαντήσεις.

Έλληνες (N= 46 περιπτώσεις) Σουηδοί (N=54 απαντήσεις από 47 περιπτώσεις)

	Στην οικογένεια	Στο κοινωνικό περιβάλλον	Στον εαυτό	Αλλού	Σύνολο
Έλληνες %	67	24	9	0	100
Σουηδοί %	52	41	0	7	100

Ο πίνακας 5 παραπέμπει σε στάσεις όσον αφορά στην αντιμετώπιση *προβλημάτων ή τις πηγές αντιμετώπισης*, και μας αποκαλύπτει μια ομοιότητα ανάμεσα στις δύο ομάδες, αφού οι μισοί περίπου ερωτηθέντες αναφέρθηκαν στις δικές τους στρατηγικές αντιμετώπισης. Οι στρατηγικές αντιμετώπισης είναι μια κατηγορία που εμπερικλείει κωδικοποιήσεις από τις συνεντεύξεις, του τύπου "μέσω της λογικής", "με την ευγενική συμπεριφορά", "με συζήτηση - αποδοχή του γονεϊκού ρόλου", "με το να είσαι μόνος σου", "με το να επιλέγεις, να έχεις και να δοκιμάζεις τους φί-

λους", "με το να χρησιμοποιείς εσωτερική δύναμη" και "με το να συνεργάζεσαι με τους γονείς". Οι Σουηδοί έρηνιδοί τόνισαν: "μή τα παρατάς", "φρόντισε τον εαυτό σου". Η δεύτερη επιλογή των Ελλήνων ήταν η στήριξη της οικογένειας, που ανέφεραν ως υποστήριξη από "γονείς – αδελφια" ή "συμβιβασμός" μεταξύ των συζύγων. Ωστόσο κανένας από τους Σουηδούς δεν αναφέρθηκε στη στήριξη της οικογένειας. Η δεύτερη επιλογή των Σουηδών ήταν η στήριξη από το κράτος και το σχολείο, κάτι που δείχνει πολύ ισχυρή εμπιστοσύνη σε αυτούς τους θεσμούς. Φάνηκαν να "αναζητούν βοήθεια από έξω". Σε αυτήν την κατηγορία, οι Έλληνες έδωσαν για το κράτος το παράδειγμα της "κρατικής ευθύνης" ως προς τις υπηρεσίες ψυχικής υγείας των νέων, της παροχής πληροφοριών για ζητήματα της νεολαίας και "της θέσπισης της νομοθεσίας", ώστε να γίνεται νωρίτερα η συνταξιοδότηση και να ανοίγουν θέσεις εργασίας για τους νέους.

Ο πίνακας 6 αναφέρεται στις *πηγές αντιμετώπισης*, δηλαδή σε ποιον θα πήγαιναν αν αντιμετώπιζαν κάποια δυσκολία. Και οι δύο ομάδες τόνισαν τη σπουδαιότητα της οικογένειας, των "γονιών" και των "αδελφών". Παρατηρούμε επίσης ότι επαναλαμβάνεται εδώ το πρότυπο του πίνακα 2. Οι Σουηδοί στρέφονταν σταθερά, περισσότερο από ότι οι Έλληνες, στο κοινωνικό περιβάλλον, στους "φίλους" ή "σε κάποιον άλλον".

Ποικίλες απαντήσεις των Ελλήνων ερωτηθέντων, όπως "κρατάω –το πρόβλημα– μέσα μου", "ψάχνω στην εφημερίδα", "ρωτάω και μαθαίνω", "πηγαίνω στην εκκλησία" για να προσευχηθώ και να ζητήσω στήριξη, εντάχθηκαν στην κατηγορία "εαυτός". Στο σουηδικό υλικό δεν σημειώθηκαν παρόμοιες απαντήσεις.

Σχετικά με το μέλλον

Πίνακας 7. Πώς θα ήθελες να είναι η ζωή σου σε πέντε χρόνια;

Επί τοις εκατό κωδικοποιημένες σε κατηγορίες απαντήσεις.

Έλληνες (N= 47 περιπτώσεις) Σουηδοί (N=115 απαντήσεις από 47 περιπτώσεις)

	Να έχω κοιν. θέση/ καριέρα	Όμοια όπως σήμερα	Βελτιωμένες οικογενειακές σχέσεις	Προσωπική φροντίδα/ ανάπτυξη	Να έχω δική μου οικογένεια	Δεν ξέρω / άλλο	Σύνολο
Έλληνες %	58	18	9	13	0	2	100
Σουηδοί %	53	0	0	18	22	7	100

Πίνακας 8. Πώς θα ήθελες να είναι η ζωή σου σε δέκα χρόνια;

Επί τοις εκατό κωδικοποιημένες σε κατηγορίες απαντήσεις.

Έλληνες (N= 46 περιπτώσεις) Σουηδοί (N=86 απαντήσεις από 47 περιπτώσεις)

	Να έχω δημιουργήσει τη δική μου οικογένεια	Να έχω κοιν. θέση/ καριέρα	Προσωπική φροντίδα/ ανάπτυξη	Δεν ξέρω	Σύνολο
Έλληνες %	52	37	4	7	100
Σουηδοί %	43	30	6	21	100

Ο πίνακας 7 αναφέρεται στο πώς θα ήθελαν οι έφηβοι να είναι η ζωή τους μετά από πέντε χρόνια. Παρατηρούμε μια ομοιότητα ανάμεσα στα δείγματα καθώς σχεδόν το 50% αναφέρθηκε στην κοινωνική και επαγγελματική θέση, δίνοντας την απάντηση "περατέρω σπουδές", "να έχω δουλειά / καριέρα" και "να έχω φίλους". Ένα άλλο εντυπωσιακό στοιχείο ήταν ότι οι Σουηδοί ανέφεραν να έχουν δική τους οικογένεια, να "βρουν σύντροφο", και να "κάνουν παιδιά". Από τους Έλληνες κανένας δεν έδωσε παρόμοια απάντηση. Η δεύτερη επιλογή των Ελλήνων ήταν "ίδια με σήμερα", απάντηση που δεν υπήρξε από κανέναν Σουηδό. Μια τρίτη σημαντική κατηγορία και για τα δύο δείγματα ήταν η προσωπική φροντίδα και ανάπτυξη (αντιμετώπιση προβλημάτων, να έχουν υγεία, να μένουν μόνοι ή να έχουν κατοικίδιο). Οι Σουηδοί φάνηκαν να ανησυχούν λίγο περισσότερο για τον "εαυτό" από ότι οι Έλληνες ("να είμαι υγιής / να έχω καλή υγεία").

Στον πίνακα 8, αντίθετα από τον 7, παρατηρήσαμε ότι η πιο μακροπρόθεσμη προοπτική ήταν σημαντική για τη δημιουργία οικογένειας και στα δύο δείγματα.

Άλλα θέματα

Τα "άλλα θέματα" παραπέμπουν στην "πίστη" και στο "πιο σημαντικό για σένα". Οι ερωτήσεις 9 και 10 προστέθηκαν για να ερευνήσουν ζητήματα τα οποία, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, θεωρούνται ότι αντικατοπτρίζουν θεμελιώδεις πλευρές της κουλτούρας και των αξιών. Το θρησκευτικό πρότυπο ήταν εμφανές: Όλοι οι Έλληνες, πλην ενός, απάντησαν ότι πιστεύουν στο Θεό, ενώ την ίδια απάντηση έδωσε μόνο ένας στους τέσσερις Σουηδούς, και λίγο λιγότεροι Σουηδοί ανέφεραν "δεν είμαι σίγουρος-η". Οι Έλληνες έφηβοι πιστεύουν στο Θεό επειδή "το έμαθα", "το λέει το ευαγγέλιο", "το νιώθω". Οι Σουηδοί ανέφεραν ότι η πίστη στο Θεό "δεν προσφέρει τίποτα", "δεν είναι επιστημονική", "δεν μπορεί να είσαι σίγουρος", "όχι, η θρησκεία δεν είναι στην οικογένεια", ή "ναι, επειδή υπάρχει στην οικογένεια".

Στο ερώτημα "Τί είναι το πιο σημαντικό πράγμα για σένα τώρα", οι απαντήσεις που λάβαμε δείχνουν παρόμοια πρότυπα και στις δύο ομάδες, δεδομένου ότι έδωσαν προτεραιότητα στο μέλλον τους: "ακαδημαϊκά επιτεύγματα", "καριέρα" και "δημιουργία οικογένειας". Η επόμενη προτεραιότητα ήταν η οικογένειά τους, οι φίλοι, το αγόρι / κορίτσι τους, και ο "εαυτός". Οι Έλληνες τόνισαν περισσότερο την "ανάπτυξη της προσωπικότητας", τη "συμπεριφορά" και την "υγεία". Οι Σουηδοί απάντησαν ότι ήθελαν να "νιώθουν καλά, να μπορούν να νιώθουν καλά".

Συζήτηση

Στην έρευνα μελετήσαμε τη στάση Ελλήνων και Σουηδών εφήβων, σχετικά με προβλήματα, φόβους, πηγές αντιμετώπισης, το μέλλον και "άλλα" θέματα. Παρότι επιφυλασσόμαστε να ορίσουμε επακριβώς και να χαρακτηρίσουμε την "ελληνική" έναντι της "σουηδικής" κουλτούρας, ωστόσο η εντύπωσή μας είναι ότι για τη σωστή κατανόηση των προτύπων που αποκαλύψαμε σχετικά με τις ανησυχίες των εφήβων και τη σπουδαιότητα της υποστήριξης από το κράτος και την οικογένεια, είναι αναγκαία η πολιτισμική επίγνωση.

Από τις δύο ομάδες που πραγματοποιήσαμε τις συνεντεύξεις, πήραμε τόσο παρόμοιες όσο και διαφορετικές απαντήσεις. Το υλικό που συγκεντρώσαμε έδειξε ότι οι στάσεις των εφήβων σχετικά με τα προβλήματα, τους φόβους, την αντιμετώπιση και το μέλλον, ταίριαζαν με αυτές που έχουν δείξει μελέτες οι οποίες έχουν διεξαχθεί σε άλλες χώρες (Anttila et al. 2000 στη Φινλανδία, Gallagher & Millar, 1998 στη Βόρεια Ιρλανδία, Fichter et al., 2004 στη Γερμανία για τους

Έλληνες εφήβους, Arrindell et al. 2003, σε 11 έθνη: Αυστραλία, Ανατολική Γερμανία, Μεγάλη Βρετανία, Ιαπωνία, Ισπανία, Σουηδία, Ελλάδα, και άλλα, Palonaara 1998 σε Φινλανδία, Ιταλία, Σουηδία και Ηνωμένο Βασίλειο, Scott, 2004, με Αφροαμερικανούς εφήβους, Triplett, 2002, στις ΗΠΑ, EGRIS, 2001, στην Ευρώπη).

Στα προβλήματα, τους φόβους, την αντιμετώπιση και το μέλλον, όπως τα ανέδειξαν τα δύο δείγματα, παρατηρήσαμε σημαντικές διαφορές, οι οποίες συνδέονται με εκείνες που έχουν δείξει άλλες διαπολιτισμικές μελέτες (ERGIS, 2001, Ollendick et al., 1996) και φανερώνουν τα θεωρητικά ζητήματα των πολιτισμικών επιπτώσεων στη σκέψη, τα συναισθήματα και τις πράξεις των ανθρώπων (Cooper & Denner, 1998, Greenfield & Suzuki, 1998, Hofstede, 2001).

Κατά βάση οι νέοι δεν διαφέρουν πολύ μεταξύ τους στις διαφορετικές χώρες. Αυτό που τους διαφοροποιεί σχετίζεται με την κοινωνία, τις δομές της, τον πολιτισμό (κουλτούρα) και τις βασικές αξίες του (Palonaara, 1998). Μπορεί, για παράδειγμα, η ζωή να είναι περισσότερο οικογενειοκεντρική στην Ελλάδα, ή ο πολιτισμός να ενθαρρύνει τον ατομικισμό, όπως γίνεται στη Σουηδία. Καθώς υποστηρίζουν ορισμένοι θεωρητικοί των κοινωνικών δικτύων, ο τρόπος με τον οποίο είναι διαρθρωμένοι οι κοινωνικοί θεσμοί καθορίζει τις πηγές στις οποίες έχουν πρόσβαση τα άτομα, και επηρεάζει τις συμπεριφορικές και συναισθηματικές αντιδράσεις τους (Berkman et al., 2000). Σημειώνουν δε, ότι δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε τις συνθήκες που επηρεάζουν την ανάπτυξη και τη δομή των κοινωνικών δικτύων, αλλά υπάρχει αμοιβαία επίδραση στο πώς συμπεριφέρονται οι έφηβοι και στο πώς ανταποκρίνονται στα ζητήματα ζωής σε κάθε πολιτισμό. Φαίνεται ότι για την ψυχική υγεία είναι πιο σημαντική η αίσθηση επάρκειας της κοινωνικής υποστήριξης παρά η διαθεσιμότητα της υποστήριξης. Ο Antonovsky (1987), μεταξύ άλλων, τόνισε τη σπουδαιότητα της κοινωνικής στήριξης και των ψυχολογικών μεταβλητών, οι οποίες έχουν ευεργετικό αντίκτυπο στην αντιμετώπιση και την υγεία.

Ο ρόλος της οικογένειας ως παράγοντας υποστήριξης

Σχετικά με τα προβλήματα στην οικογένεια, τα αποτελέσματά μας δείχνουν ότι οικογενειακά προβλήματα υπάρχουν τόσο στους Σουηδούς όσο και στους Έλληνες εφήβους, ανεξάρτητα από το πολιτισμικό υπόβαθρό τους. Ωστόσο η οικογένεια φαίνεται να παίζει διαφορετικό ρόλο στις δύο κουλτούρες. Πώς εξηγείται η διαφορά αυτή; Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι, στο προσωπικό επίπεδο η οικογένεια φαίνεται, και για τις δύο ομάδες εφήβων, να είναι το πιο σημαντικό σύστημα υποστήριξης, εύρημα το οποίο αναδύθηκε και σε μελέτες που έχουν διεξαχθεί σε άλλες χώρες (Larson & Wilson 2002). Η υποστήριξη της οικογένειας όμως φαίνεται σχετικά πιο σημαντική για τους Έλληνες από ότι για τους Σουηδούς, ιδιαίτερα σε γενικό επίπεδο, όπως τέθηκε η ερώτηση στον πίνακα 5. Στο σουηδικό υλικό, αυτό που θεωρείται γενικά ως συμπλήρωμα της προσωπικής αντιμετώπισης, δεν είναι η οικογένεια αλλά το κράτος. Κι αυτό συγκρούεται με το γεγονός ότι για τους ίδιους προσωπικά οι οικογένειές τους είναι η βασική πηγή αντιμετώπισης (πίνακας 6). Οι απαντήσεις των Ελλήνων εφήβων υπαινίσσονται ασθενέστερη υποστήριξη από το κράτος, και σε γενικές γραμμές η οικογένεια θεωρείται το πιο σημαντικό συμπλήρωμα της προσωπικής αντιμετώπισης (πίνακας 5). Από τα δεδομένα μας μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η υποστήριξη από τον έναν από τους δύο θεσμούς –οικογένεια ή κράτος– δεν αντικαθιστά απαραίτητα την ανάγκη υποστήριξης από τον άλλον. Μια πιθανή εξήγηση των διαφορών ανάμεσα στις απαντήσεις των Ελλήνων και των Σουηδών θα μπορούσε να βρίσκεται στις θεμελιώδεις διαφορές που υπάρχουν στην ιστορική εξέλιξη και τον μετασχηματισμό των κοινωνικών θεσμών (όπως το κράτος, η οικογένεια κ.λπ.) στις δύο χώρες. Τα πρότυπα στάσεων που προσ-

διορίσαμε μπορούν να εκληφθούν ως προσπάθειες εκ μέρους των εφήβων να αναπροσαρμόζονται συνεχώς, σαν αντίδραση προς την αλλαγή αυτή (Tsaousis, 1984). Παρότι η οικονομική κρίση και οι επαναλαμβανόμενες αλλαγές στο σύστημα πρόνοιας της Σουηδίας στη δεκαετία του '90, οδήγησαν σε σχετική αστάθεια του κοινωνικού περιβάλλοντος, φαίνεται ότι οι Σουηδοί εμπιστεύονται ακόμα τους δημόσιους θεσμούς για την κοινωνική τους ασφάλεια, τουλάχιστον σε σύγκριση με τους Έλληνες, στους οποίους η οικογένεια φαίνεται να είναι περισσότερο "παρονομαστική" και ίσως πιο σταθερή από την αντίστοιχη σουηδική.

Φόβος για το σήμερα ή για ένα αβέβαιο μέλλον;

Οι κοινωνικοί φόβοι που εξέφρασαν οι Έλληνες έφηβοι φαίνεται να συνδέονται με το πρόβλημα της αίσθησης ασφάλειας. Οι Έλληνες περισσότερο από τους Σουηδούς προσδιόρισαν τους κοινωνικούς κινδύνους σε σχέση με "υποκειμενικά" ή ψυχολογικά θέματα του παρόντος (σχολείο, καριέρα, εμπλοκή σε κακές παρέες, επιθέσεις στο δρόμο, μύηση στα ναρκωτικά, απώλειες, ασθένεια, κ.λπ.). Οι Σουηδοί παρουσίασαν μια ελαφρώς πιο "αντικειμενική" άποψη για τους φόβους και έδειξαν να ανησυχούν περισσότερο για την "κοινωνία" και τη γενική εξέλιξη των κοινωνικών προβλημάτων. Ενδεχομένως να έχουμε εδώ μια ένδειξη ότι οι Σουηδοί έχουν αντιληφθεί την αποδόμηση του κράτους πρόνοιας γύρω από την οποία, την εποχή της συλλογής του υλικού των δεδομένων, γινόταν εκτενής συζήτηση. Στο ερώτημα πώς να κατανοήσουμε τους φόβους των Ελλήνων, οι οποίοι έχουν πιο υποκειμενικό προσανατολισμό, δεν έχουμε δυστυχώς καμία πιθανή απάντηση, ούτε από τα δεδομένα ούτε και από τη γενικότερη γνώση μας.

Προσανατολισμός στη μελλοντική οικογένεια, εξάρτηση από την οικογένεια και επαγγελματική σταδιοδρομία

Παριέρχως, ο ένας στους πέντε Σουηδούς ήθελε να ξεκινήσει τη δική του οικογένεια σε σύγχρονο χρονικό διάστημα (μέσα σε πέντε χρόνια), ενώ κανένας από τους Έλληνες συμμετέχοντες δεν ανέφερε κάτι τέτοιο. Η μέση ηλικία του πρώτου γάμου στη Σουηδία είναι εντυπωσιακά υψηλή, σε σύγκριση με τις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες (Eurostat). Δεν βρίσκουμε κάποια λογική εξήγηση γι' αυτό το σουηδικό μοντέλο και θα περιμέναμε μάλιστα το αντίθετο, αφού ο προγραμματισμός της οικογένειας είναι παράδειγμα θεμελιώδους εξελικτικού έργου (Erikson, 1968) και ο προγραμματισμός μιας μελλοντικής οικογένειας μπορεί να θεωρηθεί «παρονομαστικός» τρόπος περιγραφής της μελλοντικής ζωής (Kasurinen, 1999). Ίσως μιά νεότερη έρευνα πάνω στο συγκεκριμένο θέμα βοηθήσει στην περαιτέρω κατανόηση της στάσης αυτής των Σουηδών εφήβων. Το γεγονός ότι κανένας από τους Έλληνες δεν δήλωσε ότι θέλει να κάνει τη δική του οικογένεια δεν μας εντυπωσιάζει, αφού στην Ελλάδα, αν δεν είσαι οικονομικά ανεξάρτητος, είναι πολύ δύσκολο να ξεκινήσεις οικογένεια. Στην Ελλάδα, όπως και στη Σουηδία, η μέση ηλικία κατά την οποία οι γυναίκες γεννούν το πρώτο παιδί τους, είναι κοντά στα 30 (Eurostat Yearbook, 2004).

Μια άλλη ενδιαφέρουσα διαφορά είναι ότι αρκετοί νέοι Έλληνες έβλεπαν τη ζωή τους σε πέντε χρόνια "ίδια με σήμερα", ή/και "να έχουν καλύτερες σχέσεις με την οικογένεια", ενώ οι Σουηδοί δεν έδωσαν απαντήσεις οι οποίες να μπορούν να ενταχθούν σε αυτές τις κατηγορίες (πίνακας 7). Μπορούμε να συσχετίσουμε και τις δύο απόψεις με τη δυνατότητα των νέων να ζήσουν ανεξάρτητα μετά την ολοκλήρωση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Πολλοί Σουηδοί συνεχί-

ζουν κατευθείαν πανεπιστημιακές σπουδές και μπορούν να πάρουν σχετικά μεγάλα φοιτητικά δάνεια, ή να εργαστούν. Και στις δύο περιπτώσεις έχουν καλές προοπτικές να φύγουν από την οικογενειακή εστία και να μείνουν στο δικό τους διαμέρισμα ή σε φοιτητικά διαμερίσματα. Οι Έλληνες την περίοδο της έρευνας δεν είχαν πρόσβαση σε κάποιο αντίστοιχο χρηματοδοτικό πρόγραμμα για τις σπουδές τους και ήταν εξαρτημένοι οικονομικά από τους γονείς τους. Αυτό είναι μια λογική εξήγηση αν σκεφτούμε ότι όταν ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να δηλώσουν πώς θα είναι η ζωή τους σε δέκα χρόνια, οι διαφορές μεταξύ των δύο εθνικών δειγμάτων δεν ήταν σημαντικές.

Οι διαφορές που διαπιστώθηκαν ως προς τον οικογενειακό προσανατολισμό και την εξάρτηση από την οικογένεια εξαφανίστηκαν στην έμφαση που έδωσαν οι έφηβοι στη μελλοντική σταδιοδρομία τους. Πάνω από τις μισές απαντήσεις και στις δύο ομάδες κωδικοποιήθηκαν σε αυτή την κατηγορία και το αποτέλεσμα αυτό ενισχύθηκε από τις απαντήσεις στην ερώτηση "τί είναι το πιο σημαντικό πράγμα για σένα, τώρα". Έδωσαν προτεραιότητα στα μελλοντικά ακαδημαϊκά επιτεύγματά τους, στη σταδιοδρομία τους και τελευταίο, στη δημιουργία οικογένειας, η οποία φαίνεται ότι για τους εφήβους αντιπροσωπεύει ένα παρόμοιο πρότυπο στην εξέλιξή τους σε ενεργούς πολίτες με την ευρύτερη έννοια, ανεξάρτητα από πολιτισμικές ή εθνικές επιρροές.

Ένα σχόλιο για την πίστη

Τα δεδομένα μας σχετικά με την πίστη, συμφωνούν με άλλες μελέτες (Faris & Smith, 2002 στις ΗΠΑ· Simmons, 1998 στη Σαουδική Αραβία, στην Αγγλία και τις ΗΠΑ· Sulloway 1997 στην Ευρώπη). Οι Έλληνες είναι στην πλειονότητά τους χριστιανοί ορθόδοξοι. Η θρησκεία είναι από αιώνες συνυφασμένη με την ελληνική ιστορία και την κοινωνική ζωή και προφανώς έχει επηρεάσει τις στάσεις και τη συμπεριφορά των Ελλήνων νέων. Όπως οι ίδιοι λένε, "η πίστη μας είναι ζωντανή". Παρότι οι Σουηδοί είναι χριστιανοί προτεστάντες, το κράτος τους είναι κατεξοχήν κοσμικό. Η διαφορά αυτή αντικατοπτρίζεται στις Μελέτες για τις Ευρωπαϊκές Αξίες (EVS), όπου στο γύρισμα του αιώνα, λιγότερο από το 40% των Σουηδών θεωρούσαν τον εαυτό τους θρησκευόμενο, αντίθετα με τους Έλληνες, στους οποίους το αντίστοιχο ποσοστό υπερέβαινε το 80%.

Ένα τελευταίο σχόλιο

Τα αποτελέσματα της έρευνάς μας σχετικά με τις στάσεις ζωής δείχνουν ότι οι νέοι προχωρούν προς "τον κόσμο των ενηλίκων" ακολουθώντας τους δικούς τους μοναδικούς δρόμους. Παρά τις επιφανειακές ομοιότητες, υφίστανται πολιτισμικές διαφοροποιήσεις στον τρόπο με τον οποίο μεταδίδονται οι αξίες μέσα στην οικογένεια, διαμορφώνοντας την κοινωνική ταυτότητα των Σουηδών και των Ελλήνων εφήβων. Κατά τη διάρκεια της εφηβείας ασκείται επιρροή από ποικίλα επίπεδα του περιβάλλοντος (η οικολογία της ανθρώπινης εξέλιξης, τα ενσωματωμένα επίπεδα της βιολογικής, προσωπικής - ψυχολογικής, κοινωνικο - διαπροσωπικής, θεσμικής, πολιτισμικής και ιστορικής οργάνωσης). Καμία επιρροή δεν επενεργεί μόνη της ή ως "πρωταρχικός υποκινητής" της αλλαγής (Lerner & Galambos, 1998). Όλοι οι παραπάνω παράγοντες προσφέρουν μια ολιστική προσέγγιση στην κατανόηση του πώς οι έφηβοι, παρόλο που ανήκουν σε δύο διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα, ανταποκρίνονται στις προκλήσεις τους. Είναι βέβαια φανερό ότι αυτός ο τομέας χρειάζεται περαιτέρω έρευνα.

Η παρούσα εμπειρική διαπολιτισμική μελέτη προβάλλει δείγματα Σουηδών και Ελλήνων εφήβων όσον αφορά στις στάσεις τους σχετικά με προβλήματα, έγνοιες ή δυσκολίες σε θέματα προσωπικής, οικογενειακής και κοινωνικής ζωής. Οι στάσεις και των δύο δειγμάτων, αναφορικά με τα ζητήματα ζωής, αναδεικνύουν τη σπουδαιότητα της υποστήριξης από την οικογένεια και το κράτος, ενώ οι ανησυχίες τους επισημαίνουν την ανάγκη υποστήριξης για την αντιμετώπιση των οικογενειακών σχέσεων. Οι έφηβοι φαίνεται να έχουν την ανάγκη να εφοδιαστούν με δεξιότητες ζωής. Η μελέτη υποστηρίζει την ιδέα να διατίθενται για τους εφήβους ευκαιρίες συμβουλευτικής στα σχολεία, ώστε να βοηθηθούν να αντιμετωπίσουν τις εκπαιδευτικές αγωνίες, αλλά παράλληλα να υπάρχουν και ευκαιρίες για επικοινωνία με τους γονείς, η οποία θα τους προσφέρει τις επιπλέον δεξιότητες που χρειάζονται για να αντιμετωπίσουν τα εκπαιδευτικά, επικοινωνιακά και συμπεριφορικά ζητήματα των παιδιών τους.

Όρια της μελέτης

Στην παρούσα μελέτη υπάρχουν όρια τα οποία οφείλουμε να επισημάνουμε. Το ημιδομημένο ερωτηματολόγιο, το μικρό δείγμα μας, η διαφορετική πολιτισμική αντίληψη των στάσεων αλλά και η συμπεριφορά και οι κανόνες που σχετίζονται με τα παραπάνω, δεν επιτρέπουν γενίκευση. Η μελέτη αυτή πρέπει να θεωρηθεί διερευνητική και όχι καταληκτική, αφού για να καταλάβουμε περισσότερα σχετικά με τις πολιτισμικές διαφορές που εμφανίζονται στις στάσεις ζωής των νέων σε διαπολιτισμικά πλαίσια, πρέπει να συμπληρωθούν με άλλες στρατηγικές έρευνας.

Ευχαριστίες

Πιο πολύ απ' όλους θέλουμε να ευχαριστήσουμε τους Έλληνες και Σουηδούς εφήβους που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις γι' αυτή τη μελέτη. Μας έδωσαν σημαντική πληροφορόρηση για το επαγγελματικό μας έργο στα πλαίσια της μελέτης για τους νέους.

Βιβλιογραφία

- Achenbach T.M., (1991). *Manual for the Youth Self-Report and 1991 Profile*. Burlington, VT, University of Vermont, Department of Psychiatry.
- Antonovsky A., (1987). *Unravelling the Mystery of Health. How people manage stress and stay well*. San Francisco and London, Jossey-Bass Publishers.
- Anttila T., Poikolainen K., Uutela A., & Lönngqvist J., (2000). Structure and determinants of worrying among adolescent girls. *Journal of Youth Studies*, 3, 49-60.
- Arrindell W.A., Eisemann M., Richter J., Oei T.P. & Caballo V.E., et al., (2003). Phobic anxiety in 11 nations. Part I: Dimensional constancy of the five-factor model. *Behavioural Research Therapy*, 41, 476-49.
- Berry J.W., Poortinga Y.H., Segall M.H. & Desen P.R., (1992). *Cross-cultural Psychology: Research and Applications*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Berkman L.F., Glass T., Brissette I. & Seeman T.E., (2000). From social integration to health: Durkheim in the new millennium. *Social Science & Medicine*, 51, 843-857.
- Bois-Reymond M., Guit H., Peters E., Ravesloot J. & Rooijen E., van (1994). Life-course transitions and future orientations of Dutch youth. *Young*, 2, 3-20.

- Bowlby J., (1988). *A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development*. New York, Basic Books.
- Broberg A.G., Ekeröth K., Gustafsson P.A., Hansson K., Hägglöf B., Ivarsson T., & Larsson B., (2001). Self reported Competencies and Problems among Swedish Adolescents; A normative study of the YSR. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 10, 186-93.
- Compas B.E., (1995). Promoting successful coping during adolescence. In: Rutter, M, ed. *Psychosocial Disturbances in Young People: Challenges for Prevention* (pp. 247-273). New York, Cambridge University Press.
- Erikson E.H., (1968). *Identity, Youth, and Crisis*. New York, W.W. Norton.
- EGRIS (2001). European group for integrated social research: Misleading Trajectories Transition Dilemmas of Young Adults in Europe. *Journal of Youth Studies*, 4, 101-118.
- European Values Studies. Web site: <http://www.europeanvalues.nl/>.
- Eurostat Yearbook 2004. Web site: <http://epp.eurostat.cec.eu.int/>.
- Faris R. & Smith C., (2002). *Religion and the Life Attitudes and Self-Images of American Adolescents. National Study of Youth and Religion*. Chapel Hill, University of North Carolina.
- Fichter M.M., Xepapadakis F., Guadflieg N., Georgopoulou E. & Ftenakis W., (2004). A comparative study of psychopathology in Greek adolescents in Germany and in Greece in 1980 and 1998-18 years apart. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 254, 27-35.
- Gallagher M. & Millar R., (1998). Gender and age differences in the concerns of adolescents in Northern Ireland. *Adolescence*, 33, 863-74.
- Georgas J., (1988). An ecological and social cross-cultural model: The case of Greece. In: Berry J.W. (ed.) *Indigenous Cognition: Functioning in Cultural Context*. Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, (pp. 105-123).
- Gibson J.T., Baker C.E., Showalter S.M., Al-Sarraf Q., Atakan S.A., et al., (1992) Gender and culture: reported problems, coping strategies and selected helpers of male and female adolescents in 17 countries. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 15, 137-49.
- Graneheim H.U. & Lundman B., (2004). Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Education today*, 24, 105-112.
- Greenfield P.M. & Suzuki L.K., (1998). Culture and human development: Implications for parenting, education, paediatrics and mental health. In: Damon W, Sigel IE & Renninger KA eds. *Handbook of Child Psychology 4, Child Psychology in Practice*. New York, New York Wiley & Sons (pp. 1059-1109).
- Hofstede G.H., (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviours, Institutions, and Organizations Across Nations*. Thousands Oaks, CA, Sage Publications.
- Inglehart R. & Baker W., (2000). Modernization, cultural change and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 65, 19-51.
- Kastrougalos G., (1994). *The South-European Model of Welfare State and the European Integration*. Roskilde: Department of Social Sciences, Roskilde University
- Kasurinen H., (1999). *Personal Future Orientation: Plans, Attitudes and Control Beliefs of Adolescents Living in Joensuu, Finland and Petrozavodsk, Russia in 1990s*. Joensuu, University of Joensuu Publications in Education: No. 53. (diss.).

- Larson R.W. & Wilson S., (2002). Conclusions: Adolescent' preparation for future. *Journal of Research on Adolescence*, 12, 159-166.
- Lerner R.M. & Galambos N.L., (1998). Adolescent development: challenges and opportunities for research, programs, and policies. *Annual Review of Psychology*, 49, 413-446.
- Motti-Stefanidi F., Tsiantis J. & Richardson C., (2000). *Culture and Assessment of Child Psychopathology*. Unpublished manuscript, University of Athens, Department of Psychology, Greece.
- Myers D.G., (1990). *Social Psychology*. (3rd ed.) New York, Teachers College Press.
- Ollendick T.H., Yang B., King N.J., Dong Q. & Akande A., (1996). Fears in American, Australian, Chinese, and Nigerian children and adolescents: a cross-cultural study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 37, 213-20.
- Palovaara J., (1998) A Transnational Study of the Youth's Future Orientation NUORA web site: http://www.minedu.fi/nuora/ml30_98.html.
- Ruchkin V.V., Eisemann M. & Hägglöf B., (1998). Parental rearing and problem behaviours in male delinquent adolescents versus controls in northern Russia. *Social Psychiatry Epidemiology*, 33, 477-482.
- Scott L.D., Jr., (2004). Correlates of coping with perceived discriminatory experience in African American adolescents. *Journal of Adolescence*, 27, 123-37.
- Shantz U.C., & Hartup W.W., (1992). *Conflict in Child and Adolescent Development*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Simmons C., (1998). Cultural Determinants of Adolescent Attitudes. *Research in Education*, 60, 69-70.
- Sidney S.B., (1974). *Meeting Yourself Halfway*. Boston, University of Massachusetts.
- Sulloway F. J., (1997). Social attitudes. In: Sulloway F.J. *Born to rebel, Birth Order, Family Dynamics, and Creative Lives*. New York, Vintage books. (pp. 217-235).
- Triandis H.C., (1994). Major Cultural Syndromes and Emotion. In: Kitayama S. & Markus H.R. eds. *Emotion and Culture*. Washington, DC, American Psychological Association. (pp. 278-315).
- Triplett J., (2002). Profiles of student life: Attitudes and behaviours, Survey Santa Fe Country, web site: www.uwsfc.org
- Tsaousis D.G., (1984). *The Society of the Human Being*. Athens, Gutenberg.